

ŠTEDNJA JUČER I DANAS

DUNJA RIHTMAN-AUGUSTIN
Zavod za istraživanje folklor
41000 Zagreb
Soc. revolucije 17

UDK 39:38
Izvorni znanstveni rad
Primljeno 25. XI. 1987.
Prihvaćeno 29. XII. 1987.

Analiza podataka o štednji stanovništva u Jugoslaviji pokazuje regionalne i etničke razlike. Najviše u štednim ustanovama štede Slovenci a zatim Makedonci. Polazeći od toga da je zadovoljavanje potreba, štednja i način trošenja uvjetovano kulturom ili, bolje reći, civilizacijskim procesom, autorica nastoji te razlike objasniti uz pomoć etnološkog uvida. Na temelju oskudne literature pokušava razlikovati »ekonomsku filozofiju« poljoprivrednika i pastira te povijesno uvjetovane regionalne i etničke obrasce potrošnje i štednje.

Neki antropolozi i sociolozi klasificiraju ljudske potrebe na one primarne, koje valja podmiriti da bi se preživjelo (stan, odjeća, minimum prehrane), i na one sekundarne, zadovoljenje kojih već omogućuje izvjesnu višu razinu životnog standarda. Ipak, čini se da te klasifikacije ne pomažu mnogo kod pitanja koje me ovdje zanima, a to je kako, kada i zašto ljudi štede. Iako mnoge siromašne zajednice (siromašne za naše pojmove i objektivno siromašne) ne iskorištavaju sve sirovine koje im nudi prirodna okolina (Herskovits 1952, 271), one troše određenu količinu dobara za svrhe koje ne pridonose pukoj reprodukciji života u spomenutom fizičkom smislu. S druge strane, vrlo različite vrste štednje: od štednje hrane i materijala do teauriranja dragocjenosti i novca nalazimo na različitim meridijanima i paralelama (Firth, Yamey 1969, 16). Ni sve »filozofije«, bilo one *narodne* ili one koje bi Radić smjestio u domenu *gospodske* a Gamsci *hegemonističke* kulture — ne prilaze štednji jednako.

Bogatstvo, siromaštvo, štednja — nemaju posvuda i u svako doba jednako značenje, tj. riječ je o povijesnim i o kulturnim, odnosno, civilizacijskim kategorijama.

Tršćanski etnolog Gian Paolo Gri pokazao je, na primjer, povijesnu uvjetovanost siromaštva, analizirajući postojeću povijesnu (arhivsku) građu, mahom oporuke, ali i druge zapise u jednom mjestu u Friuliju u osamnaestom stoljeću i prije. Pokazalo se da ima različitog bogatstva i različitog siromaštva, a pojedinac ili pojedina obitelj tijekom života ili čak tijekom godine ne moraju neprekidno živjeti na istoj razini bijede ili bogatstva. Obitelj poljoprivrednika može biti sasvim dobrostojeća u jesenskim i zimskim mjesecima, nakon žetve i berbe, a posve siromašna i na rubu gladi u proljeće kad iscrpi sve svoje zalihe (Gri, 1984).

Potrošiti sve danas ili odložiti trošenje za sutra? Odgovor na to pitanje oblikuje u velikoj mjeri ljudski život i odnose u ljudskim zajednicama, nekad

kao i sada. Čini mi se, katkad, da je i danas pitanje neposredne potrošnje ili odlaganja potrošnje, tj. štednje radi neke kasnije potrošnje, nerijetko u središtu suvremenih generacijskih konflikata. Ima li itko među nama koji se na toj razini nije sukobio sa svojim roditeljima ili sa svojom djecom? Živimo u vrijeme kad se na poticaj vodećih slojeva društva, tj. iz dominantnih gospodarskih struktura (i to ne samo kapitalističkih) nametnula filozofija potrošnje. Suvremene ekonomske teorije mahom polaze od koncepcije potrošnje kao osnovnog poticaja ekonomskog razvoja. A to se bitno razlikuje od filozofije ranog razvoja kapitalizma i, recimo, toliko spominjane protestantske etike koja je nalagala rad, odricanje i štednju.

Izvršna studija Aleksandre Muraj o obrisima svakodnevnog života zlarinskih težaka omogućuje uvid u drugačiji, tj. sada već nekadašnji način života i pogled na svijet u kojem još dominira potrošnja, a o štednji se gotovo i ne razmišlja nego se štednju živi, i to tako da domaćinstvo radi bez otpadaka. Reciklaža maksimalno funkcioniра. Navest ću nekoliko primjera proizvodnih ciklusa prema toj radnji (Muraj 1981):

Pri trkulanju ulja Zlarinjani nisu bacali talog nego su ga upotrebljavali za izradu sapuna i za mazanje brodova. Koštice koje su ostajale nakon tiještenja prodavali su talijanskim trgovcima (isto 283). Pri rezanju vinograda odrezane suhe grančice nosili su kući za loženje vatre pod gradelama. Kad su u proljeće plijevali vinograde, lišće su nosili kući za hranu kozama (isto 284). Od dropa, ostatka grožđa pri pravljenju vina, priređivali su, naravno, lagano vino zvano pivo ili bevanda, ili jače zvano torkulac, a takav torkulni drop još bi jednom iskoristili za spravljanje octa (isto 284). Bogatiji vinogradari od dropa su pripremali rakiju, i to od prvog pečenja jaču a od drugoga slabiju. Ako drop nisu namjeravali dalje prerađivati, davali su ga svinjama ili su ga bacali na gnojište, gdje je opet imao ekonomsku funkciju (isto 285).

Vrtne ograde podizali su slažući po rubovima kamenje koje su godine i godine vadili iz zemlje (isto 285). Nakon čišćenja polja žene bi na glavi kući nosile drač, granje i pruce za loženje (isto 287).

Slamu nakon vršidbe upotrebljavali su za slamarice. »Oni koji su već posjedovali štramce od vune isjekli bi slamu na kraće dijelove i dali je za hranu magarcu ili bacili na 'gnoj'. Osim toga su neisječenu slamu upotrebljavali i u obredne svrhe, za paljenje kresova ('svinjski') za Petrovu i Ivanju« (isto).

Svinje Zlarinjani nisu gojili samo radi pršuta (svježe meso jeli su vrlo rijetko), nego upravo zbog gnoja (isto 290). A o ulozi ovce autorica govori ovako: »... ovca je doista predstavljala nezamjenljivu životinju u domaćinstvu pa je razumljivo da su je morale posjedovati i one najsiromašnije obitelji. Mlijeko, sir, meso, vuna, koža, a također i gnoj, pa zatim novac od prodaje janjadi, to je zaista visok stupanj iskorištenosti te skromne životinje, kojoj je za prehranu bilo dovoljno ono što je sama našla brsteći po kamenjaru« (isto 291).

To *življenje štednje i reciklaža*, koja tako plastično proizlazi iz radnje A. Muraj, poznati su i iz brojnih drugih opisa narodnog života. Vrijedilo bi cijeli kompleks pedantnije istražiti. Suvremena, naime, ekonomska znanost, donekle sociologija a naročito ekonomska politika, smatraju da je individualni seljački način privređivanja a priori neracionalan!

Prije petnaestak godina istraživala sam suvremene stavove o štednji stanovništva (Rihtman-Auguštin 1971). Raspolagala sam tada podacima *Zavoda za tržišna istraživanja* iz Zagreba za godine 1966—1969. Taj je Zavod prikupljao (i još uvijek ih skuplja) informacije o štednji u 4000 domaćinstava u Jugoslaviji, o načinu kako se štedi (u štednoj ustanovi ili izvan nje), kao i o tome za koje stvari domaćinstva štede. Nadalje, Zavod je obavljao ispitivanja o namjenskoj štednji, odnosno o kreditima. Ta istraživanja nisu, naravno, imala pretenziju temeljitije analize motivacija za štednju. Ali s obzirom na to da su obuhvaćala tako velik broj domaćinstava u zemlji, mogla su pokazati neke značajne tendencije.

Doista, pokazalo se kako nedvojbeno najveći broj domaćinstava štedi u Sloveniji; u toj su republici domaćinstva više štedjela u štednim ustanovama nego izvan njih, a najmanje su se koristili kreditima. Domaćinstva u Hrvatskoj štednjom su pratila prosjek Jugoslavije; gotovo je jednak bio broj domaćinstava koja su štedjela u nekoj ustanovi i onih koja su to činila na neki drugi način, vjerojatno kod kuće. Više od Slovenaca koristili su se kreditima, ali ipak znatno manje nego domaćinstva u drugim republikama. Podaci su, nadalje, pokazivali da je štednja bila razvijenija u domaćinstvima Vojvodine negoli uže Srbije, naročito je premašivala štednju u Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori, i pokazalo se da je u spomenutoj pokrajini, odnosno, u republikama gotovo jednak broj domaćinstava štedjelo u štednim ustanovama i kod kuće. Kreditima su se najviše koristili u Srbiji, manje u Bosni i Hercegovini, a još manje u Vojvodini. Najmanje su u to vrijeme štedjela domaćinstva u AP Kosovo, premda su se ta domaćinstva koristila kreditima više od ostalih, ako izuzmemo makedonska.

Makedonija je prema podacima iz 1969. bila na prvom mjestu po postotku domaćinstava koja štede u štednim ustanovama (čak ispred Slovenije). Godine 1966/67. nalazila se odmah nakon Slovenije, dok je 1968. bila nešto niže. Među makedonskim štedišama bilo je više onih koji su polagali novac u banke negoli onih koji su ga čuvali kod kuće. Makedonska su se domaćinstva, uz crnogorska, najviše koristila kreditima.

Prvenstvo Slovenije na ljestvici novčane štednje, odnosno štednje u štedionicama, dosta se lako moglo objasniti industrijskim razvojem, standardom stanovništva i tradicijom štednih ustanova među Slovencima. Pripadnošću istom ili sličnom civilizacijskom krugu mogli su se donekle objasniti rezultati istraživanja štednje u Hrvatskoj i Vojvodini, pa i u središnjoj Srbiji. Relativno nizak broj domaćinstava koja štede u Bosni i Hercegovini i u Crnoj Gori također je mogao slijediti logiku tog objašnjenja. U tom smislu nije iznenađivao ni nizak broj domaćinstava koja štede na Kosovu.

Ipak, logikom industrijske razvijenosti ili nerazvijenosti, pripadnosti evropskom civilizacijskom krugu s višestoljetnom tradicijom novčarstva i nov-

čane štednje i sl. teško se mogao objasniti visok postotak *štedljivih* domaćinstava u Makedoniji. Po visini nacionalnog dohotka Makedonija je pri dnu ljestvice u Jugoslaviji. A još je 1963. Jovan Maksimović upozorio na vjekovnu dispoziciju Makedonaca da štede kao i na to da su štedni ulozi u skopskom okrugu bili najviši u zemlji. To je sve bilo prije potresa, koji je sa svim ekonomskim posljedicama, davanjem kredita stanovništvu i sl. mogao posebno djelovati na štednju i u kasnijim godinama.

Nisam u prvi čas znala kako riješiti taj problem. Sve je, naime, govorilo u prilog tome da nije riječ o ekonomskom nego u etnološkom fenomenu.

U našoj se etnološkoj literaturi, međutim, malo izričito bavio ekonomskim ponašanjem, motivacijama ... o ekonomskim filozofijama da i ne govorimo. Kako i gdje tražiti informacije o sklonostima za trošenje i štednju, o načinu štednje i o razlikama mentaliteta? Pitala sam tada, naravno, profesora Gavazzija, živu enciklopediju etnografske građe na Balkanskom poluotoku, i on mi je bio rekao nešto što je otprilike upućivalo na to da je poznato kako su Bugari, a i naši Makedonci, kao uostalom i Dalmatinci, *škrti* ...!

Sociološki pak model društvenih i psiholoških odrednica štednje i investicija u društvima u razvoju upućivao je na jednostavne, da ne kažem na uobičajen način, sociološki pojednostavnjene parove oporbi. Prema Lambertu (1963) se seljačke kulture i društva orijentiraju statično, a cilj im je *održanje života (subzistencija)*. Osnovna je vrednota takve orijentacije briga za sigurnost i položaj obitelji. Gospodarstvo je usmjereno pukom održavanju života, pretežno prehrani; kad se postigne izvjesna razina subzistencije, navodno, nema sklonosti za štednju jer se troši kvalitetnija hrana i eventualno stvaraju zalihe u domaćinstvu. Lambert smatra da takva društva investiraju *neekonomski*, tj. radi društvenog ugleda, posjeduju kuće (kao marginalno proizvodne investicije), razvijaju novčane oblike štednje.

Drugi član u ovom modelu oporbi Lambert je nazvao *dinamičnim*. Cilj je *maksimalizacija dohotka* i odnosi se, po tom autoru, na *moderno društvo*. U tom društvu sadašnja se potrošnja podređuje sutrašnjem dohotku. Pošto je postignut određeni standard, i dalje se ulažu naponi u proizvodnju. Brzo se reagira na promjene stope prinosa od investicija. Isključiva je orijentacija na novčanu štednju, bez zaliha u kućanstvu. Novac se ulaže radi obrtanja kapitala i daljnjeg investiranja.

Iako neke postavke toga modela zvuče dobro, a u ono su mi se vrijeme činile korisnima kao teorijski okvir istraživanja štednje kod nas (Lambertov sam model detaljno prikazala u spomenutom radu, Rihtman 1971, 273), jasno je da je model jednostran i da ne bi izdržao provjeru spomenutih podataka o štednji, pogotovu zato što polazi od pretpostavke apsolutne neracionalnosti seljačkoga gospodarstva.

Osim Gavazzijeve pretpostavke o *škrтости* pojedinih etničkih ili regionalnih grupa, etnologija je mogla ponuditi baš to: znanje o dominantnim oblicima gospodarstva u prošlosti i o kulturnim zonama.

Dva su gospodarska obrasca *grasso modo* bila značajna za našu narodnu kulturu: onaj poljoprivredni i onaj pastirski.

Za »filozofiju« poljoprivrednog seljačkog gospodarenja mogli bismo reći da se kretala u okviru modela koji je američki antropolog Foster (1965) nazvao *predodžbom o ograničenom dobru*. Riječ je o predodžbi prema kojoj su sva dobra na svijetu (čak i neka neekonomska, na primjer ljubav) ograničena: radom se ne može uvećati bogatstvo, a proizvodnja, raspodjela i potrošnja uvijek se održavaju u istom obujmu. Unutar takve vrijednosne orijentacije racionalno gospodariti znači štedljivo raspolagati sirovinama i izvorima, stvarati zalihe u okviru godišnjeg poljoprivrednog ciklusa i prikupljati novčana sredstva za nabavke artikala koje autarhično seljačko gospodarstvo ne može samo namiriti, kao i za plaćanje poreza i sl. Za tu svrhu štednje i u takozvanim *bogatim* krajevima moglo bi se, zajedno s Lambertom, reći da je obilježava *statični* karakter: višak se, ako ga je bilo, trošio kao ugledna potrošnja a nije se ulagao u razvoj proizvodnje, tj. kao investicija.

Naravno, povijesna bi argumentacija pokazala mijene predodžbe o ograničenom dobru, iako je, na primjer Županov, dokazivao njeno funkcioniranje u našim suvremenim sistemima raspodjele.

Drugi gospodarski obrazac, onaj stočarski — s vrijednosnom orijentacijom koja također donekle usvaja predodžbu o ograničenom dobru — našao je ipak rješenje i izlaz iz začaranog kruga siromaštva. Izlaz je bio u neobuzdanom ponašanju koje je rezultiralo, na primjer, činjenicom da su stočari, čak i u krajevima koji su bili pod turskom vlašću, sačuvali poseban, donekle nezavisan položaj. A kad je riječ o ekonomskom ponašanju, dobro se zna da nisu prezali od pljačke, odnosno da nisu poštivali seljački poljoprivredni posjed, pa su stadima zalazili u njive i oranice, uništavali ih ne hajući za tuđi interes. Takvo pastirsko ponašanje susrećemo i u naše dane, pa se još uvijek o sukobima seljaka i pastira, i o seoskim stražama koje čuvaju prijelaz pastira na zimsku ispašu, nađe koja obavijest u novinama usprkos Saborskim raspravama i Zakonu o ispaši (v. Stenografske zapisnike Sabora SR Hrvatske 1968). Vrlo težak i naporan život stočara, što se često spominje i u etnološkoj literaturi, utjecao je na pogled na svijet *od danas do sutra*. A ekonomske i povijesne okolnosti vjerojatno su pridonijele mentalitetu i ekonomskoj orijentaciji koja nije računala na štednju, koja je osuđivala *škrtost*, bila spremna ugostiti i nahraniti putnika i namjernika, a sutra kako bude, jer se moglo pretpostaviti da će sutra nastupiti nepredviđene okolnosti — od elementarnih nepogoda i bolesti životinja do rata — zbog kojih će možda sav imetak propasti. Djelomično je ta logika živjela i u ekonomici partizanskoga ratovanja.

Osim tih dvaju kulturnih obrazaca, centralnih s obzirom na geografski položaj, što nije bez značenja za suvremenu Jugoslaviju, relevantne su ekonomske filozofije naših etnoloških zona: *jadranske*, *alpske* i one koju Cvijić (1922) i Filipović (1938) zovu južnom Srbijom a Gavazzi (1978) makedonskom. Svaka od tih zona, kako ih je opisala naša starija etnologija, sadrži osobitosti narodne kulture; često se te osobitosti moraju interpretirati u njihovoj vezi sa susjednim kulturama, odnosno, civilizacijama.

Za pogled na svijet u *jadranskoj zoni* čini mi se značajnim to što su na tom području postojali gradići i gradovi u kojima se od antike razvijala tr-

govina i novčana privreda. Sela su s tim gradićima bila povezana mnoštvom ekonomskih i socijalnih odnosa, ovisila su o njima i ugledala se u njih. Stara dalmatinska književnost ima svog škrca i zelenaše, ali i pučanine pa i seljake koji se s novcem dobro snalaze, na različite načine do njega dolaze da bi ga kasnije investirali. Poseban tip štednje razvijale su *bratovštine* (mornarske, seljačke), a njihova su se sredstva trošila za pomoć članovima ili njihovim obiteljima.

U *alpskoj je zoni* marljivost i štedljivost Slovenaca poslovična. Starije etnološke monografije često govore o dužničkim odnosima, o tome kako se dug pismeno utvrđivao, odnosno, bilježio na drvenom rovašu, kako su mlinari i gostioničari bili na zlu glasu jer su ljudima naplaćivali više nego što su se ovi bili zadužili (Jagodic 1958). Pogodbe su se držale u strogoj tajnosti: posuditelj nije želio izaći na loš glas, a posudivač nije htio otkriti visinu kamate (a to je katkad iznosilo i četvrtinu duga). Prema slovenskom folkloru, kako navodi Rajko Ložar (1944), nije grijeh okrasti čovjeka koji zgrće novac.

U Sloveniji su bile razvijene seljačke štedne i kreditne gospodarske zadruge koje su pridonijele osamostaljenju seljaka. U predratnoj Sloveniji novčana je štednja bila značajna.

Makedonska se narodna kultura razvijala u okolnostima turskog vojnog i ekonomskog režima, koji, među ostalim, nije favorizirao slavenske elemente. To je djelovalo na zatvaranje kulture, o čemu govore etnološke monografije. Makedonski je seljak bio nepovjerljiv. Zbog toga što je često bio pljačkan štedio je novac, koji se lakše mogao sakriti ili prenositi prilikom bježanja.

O stanovnicima skopske kotline (zove ih Srbima) poznati jugoslavenski etnolog Milenko Filipović (1938) kaže:

»Glavno pravilo ovdašnjeg sveta je: sve što se radi treba da se naplati, samo ako se može, a svaka prilika se iskoristi. A to ipak nije rdava osobina mada dovodi do čestih sukoba u selu. Novac koji igra neverovatno veliku ulogu u životu skopskog i makedonskog seljaka uopšte prima se bez ustezanja.

Novac se ceni iznad svega. Sve što se zaradi odmah se pretvara u zlato ili zemlju, jedine stvari koje, po njihovom mišljenju, ne gube vrednost. Gladni su zemlje i malo im je koliko da je imaju. Nevolja i iskustvo su ih naučili da tezaurišu novac: u tursko vreme novcem se i glava otkupljivala i samo se njim mogla otkloniti i mnoga druga nevolja. Pa i danas kad ustreba da se ženi neki član iz kuće ili treba da se prikupi nešto imanja, potrebne su odjedanput veće sume, a te treba prikupiti postepenom štednjom. Kakve razmere može da ima ta štednja pokazaće ovaj primer: u jednog domaćina, doduše imućnog, u Dračevu bilo je 30.000 dinara samo u novčanicama po hiljadu dinara koje su početkom 1936. izvučene iz opticaja. Povlačenje i zamena tih novčanica bili su i povod da se sazna za taj slučaj. A koliko je tek taj domaćin imao novaca u drugim novčanicama i metalnom novcu? Mnogi i pored bogatstva gladuju samo da bi što više imali. Kad je u Dračevu umro neki siromah, u

pojasu su mu našli 46 zlatnih lira. A sem retkih izuzetaka ne trude se mnogo da unaprede rad: uvode samo one novine za koje se uvjere da će im donesti koristi. Ne prihvataju se nikakva posla od kog nema brze i znatne koristi ...»

Jedan stariji izvor o etnografiji Južne stare Srbije, tj. sadašnje Makedonije, govori o Kumanovcima koji da se *odlikuju vrednoćom i štedljivošću* (Hadži-Vasiljević 1913?). J. M. Pavlović u monografiji o Maleševu (1928) kaže:

»Narod u Maleševu održava dva principa, a to su mala i (svoja lična) zarada i suviše velika štednja. Štednja se ilustruje time što po selima nema kafana, a što kome treba za put (hleba i ostalo) to nosi sve u torbi da ne bi novac trošio.«

Navedeni opisi na rubu su stereotipa. Oni se ne zasnivaju na sustavno prikupljenoj građi; oni sustavno ne pokrivaju regije i etničke grupe. Stoga sve što je ovdje izneseno tek je prethodna hipoteza o regionalnim i/ili etničkim osobitostima ekonomske filozofije.

Jer da je riječ o različitim, često suprotnim »ekonomskim filozofijama«, svjedoče svakodnevna iskustva i alternativna ekonomska ponašanja suvremenih *narodnih kultura* u oporbi prema više ili manje legalnom ekonomskom sistemu. O tome, uostalom, svjedoči i sve ono što bi se moglo podvesti pod često slušanu rečenicu: »... ekonomski sistem i zakoni su dobri, samo ne valjaju ponašanja koja odstupaju od njih ...» Ipak, ta se rečenica oslanja na gledište koje je uvijek sklono ljudima i njihovim navikama pripisati krivnju za loše ekonomske rezultate. Minule i sadašnje disfunkcije ekonomskog sistema ne moraju u svakom slučaju biti rezultat negativnog utjecaja tradicionalne kulture i njenih vrednota. Stvar bi se moglo argumentirati i na način da do disfunkcija upravo i dolazi zbog nedovoljnog poštovanja i uvažavanja tradicionalnih »ekonomskih filozofija«.

No vratimo se štednji. Na kraju ću iznijeti nekoliko novijih podataka o štednji stanovništva. Između 1978. i 1982. a to su godine početka krize, prema podacima spomenutoga Zavoda za tržišna istraživanja, ukupni su štedni uložci građana u SFR Jugoslaviji rasli po prosječnoj godišnjoj stopi od 40%. To je, ipak, samo nominalan rast. Stručnjaci procjenjuju da je realni rast štednih uloga bio znatno manji, tj. oko 27%. U godinama nakon tog razdoblja zbog pada standarda još je i manji. Građani sada više štede kod kuće nego u bankama jer se vjerojatno štedi kratkoročno.

Ipak, godine 1983. u banku je ulagalo štedne uloge 88% domaćinstava koja štede, a godine 1985. takvih je bilo 83%, što stručnjaci ocjenjuju kao normalnu oscilaciju. Po republikama i pokrajinama to je izgledalo ovako: u banku su najviše ulagali u Sloveniji (97%), zatim u Makedoniji (93%); slijedile su Hrvatska (84%), Vojvodina (81%), uža Srbija (79%), pa Crna Gora (61%) i Kosovo (58%). Nadalje, nakon promjene kamatnih stopa štedne uloge najviše su oročavali štedišu u Sloveniji, a zatim opet u Makedoniji te u SR Srbiji izvan pokrajina. I istraživanje koliko je stanovništvo upoznato s novim (povećanim) kamatama pokazuje relativnu bolju obaviještenost u Makedoniji (Popa-

dić, 1985). Obrazac se, dakle, ne mijenja, usprkos najprije rastu a kasnije padu životnog standarda i usprkos čestim promjenama u politici kamata i štednih uloga.

Napokon, treba reći i to da je istraživanje štednje manjkavo ne znamo li čemu je štednja namijenjena.

U spomenutoj raspravi iz godine 1971. istraživala sam i motivacije za štednju. Anketa se zasnivala na upitniku zatvorenoga tipa, s baterijama ponuđenih odgovora. Time je i domet toga istraživanja bio donekle ograničen. Ispitanici su tada smatrali da ne treba štedjeti na račun ishrane; štedjeli su radi standarda i radi budućnosti djece. Pokazivali su interes za osnivanje vlastitih poduzeća i rado bi bili uložili sredstva kao zajam poduzeću u kome su bili zaposleni.

Prema anketi Zavoda za tržišna istraživanja iz godine 1985. štediše su navodili ove razloge štednje:

izvanredne potrebe	52%
bolest	15%
stan	13%
tjedne potrepštine	10%
radi kamata	2%
drugi i nepoznati razlozi	4%

Ta se dva ispitivanja jedva mogu uspoređivati zbog različite veličine uzorka i različitosti samih pitanja. Ni jedno ni drugo ispitivanje nema regionalnih dimenzija. Jasno je, ipak, da je motivacija za štednju uvjetovana aktuelnim ekonomskim prilikama i ekonomskim sistemom koji govori o individualnom poduzetništvu, ali ga u biti ne potiče.

Uostalom, i ne mislim da se tim tipom ispitivanja može dobiti više od uopćene i pojednostavljene slike. Kao etnolog založila bih se, stoga, za neku vrstu *dubinskog* istraživanja štednje i ekonomskih pogleda. Pri tome bi jednako bila zanimljiva zapažanja o načinu raspolaganja imovinom i novcem u selima i gradovima i u različitim slojevima stanovništva. Vjerujem da bi i tada regije došle na vidjelo.

Uopće, novčana privreda i njeno funkcioniranje kod nas skopčano je s evropskim (a možda i izvanevropskim, na primjer bliskoistočnim, kad je riječ o novcu, štednji i kamatama), povijesnim, odnosno, civilizacijskim procesima. Koliko je pri tom značajan utjecaj ideologije ilustrirat ću slijedećom informacijom: neposredno nakon rata na jedan prijedlog o ponovnom uvođenju štednje građana u bankama (jer su sve predratne banke bile likvidirane a štedni uložci poništeni) iz partijskih i državnih vrhova reagiralo se kao na pokušaj oživljavanja kapitalizma!

Raspravom o štednji godine 1971. pokušala sam otvoriti područje istraživanja tradicionalnih ekonomskih stavova i ekonomske filozofije. Ponovo čitanje te radnje, nakon punih petnaest godina, čini mi se da pokazuje kako bi etnolozi tome morali pokloniti više pažnje.

LITERATURA

- Cvijić, Jovan:
Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje. Osnove antropogeografije, knjiga prva, Zagreb, Hrvatski štamparski zavod, 1922.
- Filipović, Milenko:
Promatranja o telesnim i duševnim osobinama stanovnika skopske kotline, Socijalno-medicinski pregled, juli—avgust—septembar, 223—247, 1938a.
Nomadski Cincari na Ograždenu, Glasnik geografskog društva, XXIV, 1938b.
- Firth, R., Yamey, B. S.:
Capital. Saving and Credit in Peasant Societies, Chicago, Aldine, 1969.
- Foster, George:
Peasant Society and the Image of Limited Good, American anthropologist, vol. 67, vr. 2, 293—315, 1965.
- Gavazzi, Milovan:
Areali tradicijske kulture Jugoistočne Evrope u Vrela i sudbine narodnih tradicija, Zagreb, Liber, 184—194, 1978.
- Gri, Gian-Paolo:
Ricchi e poveri, morti e minestre, u zborniku *Fagagna, uomini e terra*, Udine, 379—407, 1985.
- Hadži-Vasiljević, Jovan:
Južna Stara Srbija, Beograd, Nova štamparija Davidović, 1913.
- Herskovits, Melville, J.:
Economic Anthropology, New York, Knopf, 1952.
- Jagodić, Marija:
Narodopisna podoba Mengeša in okolice, Mengeš, 1958.
- Lambert Richard:
The Social and Psychological Determinants of Savings and Investments in Developing Societies u Hoselitz and Moore, *Industrialization and Society*, Mouton, The Hague, 1963.
- Ložar, Rajko:
Narodopisje Slovencev, Ljubljana, 1944.
- Maksimović, Jovan:
Stednite vlogovi v skopska okolija, Stopanski pregled br. 2, 1963.
- Muraj, Aleksandra:
Obrisi svakodnevnog života zlarinskih težaka, Narodna umjetnost, knj. 18, 257—332, 1981.
- Pavlović, Jeremija:
Maleševo i Maleševci, Beograd, 1928.
- Popadić, Damir:
Stednja i nova kamatna politika, Tržišne informacije, Zavod za tržišna istraživanja, br. 3, 19—26, 1985.
- Rihtman-Auguštin, Dunja:
Stednja, jedan uvid u motivacije i globalne orijentacije, Ekonomski pregled, br. 5—6, 270—298, 1971.
- * * *
Stenografski zapisnik Sabora SR Hrvatske, serija IX, knjiga 5, 71—72 i 200, Sabor SR Hrvatske, 1968.

SAVING MONEY: YESTERDAY AND TODAY

Summary

The analysis of the saving habits of Yugoslav population reveals regional and ethnic variations. Savings accounts in banking institutions show that Slovenes lead in saving, followed closely by Macedonians. Starting from the assumption that the satisfaction of needs, saving, and spending behaviour is determined by cultural context or, more precisely, by the process of civilization, the author tries to explain these variations in saving habits by ethnological argumentation. Using scarce published sources, she attempts to distinguish the «economic philosophy» of agricultural and pastoral peoples, as well as historically determined regional and ethnic patterns of consumer and savings behaviour.